# XIX ASR AMERIKA ADABIYOTIDA SHARQ MIFOLOGIYASI VA DINIY-FALSAFIY QARASHLARNING BADIIY TRANSFORMATSIYASI

**Ismailova Gulnoza Odiljon qizi**
O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Tarjimonlik fakulteti, Ingliz tili amaliy tarjima kafedrasi katta o‘qituvchisi.

**Annotatsiya.** Ushbu tezisda XIX asr Amerika adabiyotida Sharq mifologiyasi, islomiy tasavvurlar va diniy-falsafiy g‘oyalarning badiiy qayta talqin qilinishi tadqiq etiladi. Edgar Allan Po she’riyati va Vashington Irving nasri misolida Sharq obrazlarining ramziy, estetik va narrativ vazifalari qiyoslanadi. Sharqqa murojaatning romantizm poetikasi, madaniyatlararo vositachilik hamda davrga xos stereotiplar bilan aloqasi yoritiladi. Tahlil asarlarning badiiy tuzilishi va tarixiy-madaniy kontekstiga asoslanadi.

**Kalit so‘zlar:** Amerika romantizmi, Sharq mifologiyasi, orientalizm, diniy-falsafiy qarashlar, Edgar Allan Po, Vashington Irving, Isrofil, Alhambra, badiiy transformatsiya.

**Аннотация.** В тезисах исследуется художественное переосмысление восточной мифологии, исламских представлений и религиозно-философских идей в американской литературе XIX века. На материале поэзии Эдгара Аллана По и прозы Вашингтона Ирвинга сопоставляются символические, эстетические и повествовательные функции восточных образов. Рассматриваются романтическая поэтика, межкультурное посредничество и исторически обусловленные стереотипы.

**Ключевые слова:** американский романтизм, восточная мифология, ориентализм, религиозно-философские идеи, Эдгар Аллан По, Вашингтон Ирвинг, Исрафил, Альгамбра, художественная трансформация.

**Abstract.** This paper examines the literary transformation of Eastern mythology, Islamic imagery, and religious-philosophical ideas in nineteenth-century American literature. Drawing on Edgar Allan Poe’s poetry and Washington Irving’s prose, it compares the symbolic, aesthetic, and narrative functions of Eastern motifs. Particular attention is paid to Romantic poetics, intercultural mediation, and historically conditioned representations of the East.

**Keywords:** American Romanticism, Eastern mythology, Orientalism, religious-philosophical ideas, Edgar Allan Poe, Washington Irving, Israfel, Alhambra, literary transformation.

## KIRISH

XIX asr Amerika adabiyoti milliy badiiy tafakkurning shakllanishi, romantik tasavvurning kengayishi va Yevropa hamda Osiyo madaniy merosiga ijodiy murojaat bilan tavsiflanadi. Bu davrda Sharq geografik hududning oddiy tasviri sifatida emas, balki sir, ilhom, qadimiy xotira, ma’naviy izlanish va muqobil dunyoqarashni ifodalovchi badiiy makon sifatida namoyon bo‘ldi. Amerika yozuvchilari Sharq haqida ko‘pincha tarjimalar, sayohatnomalar, tarixiy asarlar va Yevropa romantizmi vositasida



© 2026Scottish International Conference on Multidisciplinary Research and Innovation. All Rights Reserved.

tasavvur hosil qilganlar. Shu bois badiiy matndagi Sharq manzarasi real tarixiy-madaniy olam bilan aynan bir xil emas; u muallif estetik maqsadlari asosida tanlangan va qayta qurilgan tasvirlar yig‘indisidir.

Mazkur tadqiqotning maqsadi Edgar Allan Po va Vashington Irving ijodida Sharq mifologiyasi hamda diniy-falsafiy qarashlarning qanday estetik vazifaga aylanishini aniqlashdan iborat. Tadqiqotda qiyosiy-tipologik, tarixiy-madaniy va motiv tahlili usullaridan foydalanildi. Asosiy e’tibor Sharq timsollarining matnga ko‘chirilishi, ularning semantik o‘zgarishi va muallifning falsafiy-estetik g‘oyasiga xizmat qilishiga qaratiladi.

**ASOSIY QISM**

**Sharq obrazining romantik tafakkurdagi o‘rni**

Romantizm adabiyoti kundalik hayot chegaralaridan tashqarida joylashgan timsollar, noodatiy makonlar va ruhiy tajribalarni tasvirlashga moyil edi. Sharq mavzusi bunday poetik ehtiyoj uchun keng imkoniyat yaratdi. Biroq “Sharq” tushunchasi XIX asr ingliz tilidagi adabiyotlarda bir xil madaniyatni anglatmagan: arab-islomiy meros, fors poetikasi, turkiy tarix, Hindiston motivlari va boshqa manbalar ko‘pincha umumlashtirilib talqin qilingan. Edvard Said ta’kidlagan tasvirlash va hokimiyat o‘rtasidagi bog‘liqlikni hisobga olgan holda, mazkur matnlarda maftunlik bilan bir qatorda masofa, ekzotizatsiya va tarixiy notenglik izlarini ham ko‘rish mumkin (Said, 1978).

Badiiy transformatsiya tushunchasi bu yerda tayyor mifologik yoki diniy unsur aynan takrorlanishini emas, uning yangi janr, tasvir va fikr tizimiga moslashishini bildiradi. Masalan, diniy an’anadagi farishta obrazi she’rda ijodkorning ilohiy musiqaga intilishi timsoliga aylanishi mumkin; tarixiy me’moriy yodgorlik esa hikoya kompozitsiyasida xotira, vaqt va madaniyatlar uchrashuvi ramzi bo‘lib ishlaydi. Demak, ma’no ko‘chishi matnning obrazlar tizimi, hikoyachi pozitsiyasi va estetik qarama-qarshiliklari orqali aniqlanadi.

**Edgar Allan Po she’riyatida mifologik ramz va metafizik izlanish**

Edgar Allan Poning “Al Aaraaf” (1829) asarida nomlanishning o‘zi islomiy tasavvurlardagi A’rof haqidagi tushunchalarni eslatadi. Shoir bu ishoradan ilohiyotga oid tizimli bayon yaratish uchun emas, balki oraliq holat, go‘zallik va mutlaq haqiqatga intilish muammolarini poetik ifodalash uchun foydalanadi. Natijada diniy mazmun bilan romantik kosmologiya o‘zaro tutashadi: osmoniy fazo ruhiy sinov va estetik mukammallik haqidagi mushohadalarga zamin yaratadi (Poe, 1831).

“Israfel” she’rida esa islomiy farishta nomi musiqiy mukammallik hamda yerga xos imkoniyatlar cheklanganligining ramziga aylanadi. Isrofil obrazi vahiy va qiyomat haqidagi diniy manba tizimidan ajratilib, san’atkorning ilhom kuchi va uning insoniy muhit bilan ziddiyati orqali talqin qilinadi. Osmoniy kuy bilan yer yuzidagi ijod taqqoslanganda metafizik timsol estetik falsafaning markaziga ko‘chadi. Po talqinida Sharq belgisi shunchaki ekzotik bezak emas: u she’rning asosiy savoli — mukammal san’atga erishish mumkinmi — degan masalani ochishga xizmat qiladi (Poe, 1831).

Shu bilan birga, Poning Sharqqa oid poetik belgilarini islom aqidalarining izchil ifodasi sifatida baholash to‘g‘ri emas. Shoir diniy-mifologik motivlarning ayrim jihatlarini ajratib oladi va ularni o‘z estetik konsepsiyasiga moslashtiradi. Aynan mana shu saralash va qayta ma’nolantirish jarayoni badiiy transformatsiyaning muhim belgisidir.

**Vashington Irving nasrida tarixiy xotira va madaniyatlararo hikoya**

Vashington Irvingning “Tales of the Alhambra” (1832) asarida Andalusiya merosi romantik taassurot, tarixiy xotira va rivoyat o‘rtasidagi kesishuv sifatida aks etadi. Alhambra saroyi faqat me’moriy obida emas, balki o‘tmish ovozlari bilan to‘yingan makondir. Rivoyatlar, afsonaviy boyliklar,



© 2026Scottish International Conference on Multidisciplinary Research and Innovation. All Rights Reserved.

sehrli hodisalar va tarixiy lavhalar hikoyachining kuzatuvlari bilan tutashib, bir paytning o‘zida ham qiziqish, ham o‘tmishga nisbatan sog‘inch uyg‘otadi (Irving, 1832).

Irving matnida Sharq va G‘arbni mutlaq qarama-qarshi qo‘yish o‘rniga, ularning uzoq tarixiy aloqalari ham seziladi. Andalusiya tajribasi orqali islomiy-mavriy madaniyat Yevropa hududi tarixining ajralmas qismi sifatida tasvirlanadi. Biroq rivoyatlarning romantik ohangda berilishi tarixiy murakkablikni ba’zan sehrli va g‘ayrioddiy manzaralarga qisqartiradi. Shu sababdan asarni madaniy muloqot mahsuli sifatida ham, XIX asr sayohatchisining tanlab ko‘rish usuli mahsuli sifatida ham o‘qish lozim.

Irvingning “Mahomet and His Successors” (1850) asari muallifning islom tarixiga qiziqishi faqat afsonaviy manzaralar bilan cheklanmaganini ko‘rsatadi. Bu kitobda diniy-tarixiy shaxslar va voqealar biografik-tarixiy hikoya usulida bayon etiladi. Biroq u zamonaviy islomshunoslik tadqiqoti bilan tenglashtirilmasligi, muallif davridagi manbaviy imkoniyatlar va g‘arbona talqin an’analari doirasida baholanishi zarur (Irving, 1850).

**Qiyosiy tahlil: obrazdan g‘oyaga o‘tish mexanizmlari**

Po va Irving ijodini qiyoslash badiiy transformatsiyaning kamida uch yo‘nalishini ajratishga imkon beradi. Birinchisi — semantik ko‘chish: muayyan diniy yoki mifologik belgi boshqa badiiy muammo, masalan, ijodkorlik yoki xotira haqidagi fikrni ifodalaydi. Ikkinchisi — janriy moslashuv: Po lirik-falsafiy timsol yaratgan bo‘lsa, Irving sayohatnoma, tarixiy lavha va afsonaviy hikoya imkoniyatlaridan foydalanadi. Uchinchisi — qadriyatlar qayta tartiblanishi: Sharqdan olingan unsur Amerika romantizmi uchun muhim bo‘lgan go‘zallik, erkin tasavvur, o‘tmish va ma’naviy izlanish masalalariga xizmat qiladi.

Mazkur o‘xshashliklar bilan birga, mualliflar o‘rtasida muhim tafovut mavjud. Poda Sharqiy timsol ko‘proq ichki ruhiy va metafizik tajribaning belgisiga aylanadi; Irvingda esa u makon, tarixiy vaqt va hikoya qilish an’anasi bilan chambarchas bog‘lanadi. Shu sababli Sharq mavzusiga murojaatni yagona “ekzotik moda”ga keltirib chiqarish ilmiy jihatdan yetarli emas. Asarlar poetik qurilishi alohida tahlil qilinganda, diniy ishora, tarixiy xotira va estetik tajriba o‘rtasidagi turlicha munosabatlar namoyon bo‘ladi.

Tadqiqotning muhim metodologik sharti — madaniyatlararo ta’sirni bevosita diniy ta’limotning haqqoniy ifodasi bilan adashtirmaslikdir. Badiiy matn islom yoki Sharq mifologiyasi haqida mustaqil tarixiy hujjat emas; u muallif bilimlari, tarjima vositalari, janr qoidalari va davrning mafkuraviy cheklovlari asosida qurilgan estetik hodisadir. Shuning uchun obrazlarning manbasini, badiiy funksiyasini va ehtimoliy stereotiplarini birgalikda o‘rganish eng samarali yondashuv hisoblanadi.

**XULOSA**

XIX asr Amerika adabiyotida Sharq mifologiyasi va diniy-falsafiy qarashlar tayyor mavzular zaxirasi bo‘lib qolmay, yangicha badiiy tafakkurni shakllantirishga xizmat qilgan. Edgar Allan Po Isrofil va A’rof bilan bog‘liq ishoralarni ilhom, go‘zallik va metafizik mukammallik haqidagi romantik fikrga bo‘ysundirgan. Vashington Irving esa Andalusiya afsonalari va islom tarixiga oid materiallar orqali o‘tmish, makon va madaniyatlararo xotira masalalarini ochib bergan.

Tahlil shuni ko‘rsatadiki, badiiy transformatsiya uch asosiy jarayon — manbadan obraz tanlash, unga yangi semantik vazifa berish va uni muallif janr-estetik tizimiga singdirish — orqali amalga oshadi. Bunday yondashuv Sharq obrazlarining ijodiy salohiyatini ochish bilan birga, XIX asr adabiy tasavvuriga xos umumlashtirish va stereotiplarni ham tanqidiy anglashga imkon beradi. Kelgusidagi tadqiqotlarda



© 2026Scottish International Conference on Multidisciplinary Research and Innovation. All Rights Reserved.

mazkur motivlarni boshqa amerikalik romantik adiblar ijodi va Sharq manbalarining konkret tarjimalari bilan qiyoslash maqsadga muvofiq.

**FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:**

1. Irving, W. (1832). Tales of the Alhambra. Henry Colburn & Richard Bentley.
2. Irving, W. (1850). Mahomet and His Successors. G. P. Putnam.
3. Poe, E. A. (1831). Poems. Elam Bliss. [“Al Aaraaf” va “Israfel” asarlarining ilk to‘plam manbalaridan biri].
4. Said, E. W. (1978). Orientalism. Pantheon Books.
5. The Oxford Handbook of Edgar Allan Poe. (2019). Oxford University Press. [Poning dastlabki she’riyatidagi orientalizmga doir tadqiqotlar].



© 2026Scottish International Conference on Multidisciplinary Research and Innovation. All Rights Reserved.